

Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина
Харьковское областное историко-археологическое общество
Восточно-региональный отдел Центра памятниковедения НАН Украины
и Украинского общества охраны памятников истории и культуры

ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ И АРХЕОЛОГИИ УКРАИНЫ

МАТЕРИАЛЫ

V Международной научной конференции,
посвященной 350-летию г. Харькова
и 200-летию Харьковского национального университета
им. В. Н. Каразина

4–6 ноября 2004 года

Харьков
НМЦ «МД»
2004

УДК 93/99

ББК 63.4(2)26+63.4(2)273+63.3(0)3+63.4(0)44+63.4(2)43+63.3(2Ук52)

П78

Художник *С. Э. Кулинич*

На обложке использована иллюстрация к докладу **В. В. Отрощенко** «Сюжет двобою у знакової системі зрубної спільноти»

П78 **Проблемы истории и археологии Украины: Материалы V Международной научной конференции (Харьков, 4–6 ноября 2004 г.).** — Харьков: НМЦ «МД», 2004. — 128 с.

ISBN 966-544-244-9.

УДК 93/99

ББК 63.4(2)26+63.4(2)273+63.3(0)3+63.4(0)44+63.4(2)43+63.3(2Ук52)

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна
Харківське обласне історико-археологічне товариство
Східно-регіональний відділ Центру пам'яткознавства НАН України
та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ

МАТЕРІАЛИ

V Міжнародної наукової конференції,
присвяченої 350-річчю м. Харкова
і 200-річчю Харківського національного університету
ім. В. Н. Каразіна

4–6 листопада 2004 року

Харків
НМЦ «СД»
2004

УДК 93/99

ББК 63.4(2)26+63.4(2)273+63.3(0)3+63.4(0)44+63.4(2)43+63.3(2Ук52)

П78

Художник *С. Е. Кулинич*

На обкладинці використано ілюстрацію до доповіді **В. В. Отрощенко** «Сюжет двобою у знаковій системі зрубної спільноти»

П78 **Проблеми історії та археології України:** Матеріали V Міжнародної наукової конференції (Харків, 4–6 листопада 2004 р.). — Харків: НМЦ «СД», 2004. — 128 с.

ISBN 966-544-244-9.

УДК 93/99

ББК 63.4(2)26+63.4(2)273+63.3(0)3+63.4(0)44+63.4(2)43+63.3(2Ук52)

ПРОГРАММА

V Международной научной конференции
«Проблемы истории и археологии Украины»,
посвященной 350-летию г. Харькова
и 200-летию Харьковского национального университета
им. В. Н. Каразина
4–6 ноября 2004 года

ОРГКОМИТЕТ КОНФЕРЕНЦИИ

СОПРЕДСЕДАТЕЛИ:

Бакиров Виль Савбанович — доктор социологических наук, профессор, ректор Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина

Белова Людмила Александровна — начальник Главного управления образования и науки Харьковской областной государственной администрации

ЗАМЕСТИТЕЛИ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ:

Дьячков Сергей Владимирович — кандидат исторических наук, доцент Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина, директор Государственного университетского лицея г. Харькова

Посохов Сергей Иванович — кандидат исторических наук, профессор, декан исторического факультета Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

Цитковская Юлия Ивановна — заведующая лабораторией методических исследований Государственного университетского лицея г. Харькова

ЧЛЕНЫ ОРГКОМИТЕТА:

Берестнев Сергей Илларионович — кандидат исторических наук, доцент Харьковского университета воздушных сил

Буйнов Юрий Владимирович — кандидат исторических наук, доцент Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина

Залюбовский Илья Иванович — доктор физико-математических наук, профессор, член-корреспондент НАН Украины, проректор по научной работе Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина

Кадеев Владимир Иванович — доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой истории древнего мира и средних веков Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина

Калиниченко Владимир Викторович — доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой истории Украины исторического факультета Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина

Куделко Сергей Михайлович — кандидат исторических наук, профессор, заместитель декана по научной работе исторического факультета Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина

Левченко Ирина Григорьевна — директор Центральной научной библиотеки Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина

Любичев Михаил Васильевич — кандидат исторических наук, доцент Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина

Мартемьянов Алексей Павлович — кандидат исторических наук, доцент Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина

Скирда Валерий Васильевич — кандидат исторических наук, доцент, директор Музея археологии и этнографии Слободской Украины Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина

Сергеев Иван Павлович — доктор исторических наук, доцент Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина

Сорочан Сергей Борисович — доктор исторических наук, профессор Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина

Шрамко Борис Андреевич — доктор исторических наук, профессор Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина

Календарь работы конференции

4 ноября, четверг

8 ⁰⁰ –11 ³⁰	—	Регистрация участников конференции (аудитория V-58, главный корпус, 5 этаж).
12 ⁰⁰ –13 ⁰⁰	—	Общее собрание членов ХИАО (аудитория V-58).
13 ⁰⁰ –14 ⁰⁰	—	Перерыв на обед.
14 ⁰⁰ –16 ⁰⁰	—	Пленарное заседание (конференц-зал II-49).
16 ⁰⁰	—	Презентация результатов археологического полевого сезона 2004 г.

5 ноября, пятница

9 ³⁰ –13 ⁰⁰	—	Работа секций.
11 ⁰⁰ –11 ³⁰	—	Кофе-брейк (5 этаж).
13 ⁰⁰ –15 ⁰⁰	—	Перерыв на обед.
16 ⁰⁰ –16 ³⁰	—	Кофе-брейк (5 этаж).
15 ⁰⁰ –18 ⁰⁰	—	Работа секций.

6 ноября, суббота

9 ³⁰ –13 ⁰⁰	—	Работа секций.
13 ³⁰ –14 ³⁰	—	Пленарное заседание.

Регламент работы конференции

На пленарном заседании:	доклад	— 20 минут
	выступление	— 10 минут
На заседании секции:	доклад	— 15 минут
	выступление	— 5 минут

Рабочие языки конференции

- украинский;
- русский;

Конференция проводится:

Исторический факультет, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина, площадь Свободы, 4, г. Харьков. Телефон 707-51-66 (декан факультета)

4 НОЯБРЯ

ОБЩЕЕ СОБРАНИЕ

членов Харьковского историко-археологического общества

12⁰⁰–13⁰⁰

аудитория V-58

1. Отчет Правления ХИАО о работе в 2001—2004 гг.
2. Выборы Правления ХИАО.

ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ

14⁰⁰–16⁰⁰

конференц-зал II-49

1. Вступительное слово ректора Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина проф. **В. С. Бакирова**.
2. Приветственное слово участникам конференции сопредседателя правления ХИАО, декана исторического факультета Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина проф. **С. И. Посохова**.
3. **Куделко С. М. (Харьков)**. Сколько лет Харьковскому национальному университету?
4. **Отрощенко В. В. (Київ)**. Сюжет двобою у знакової системі зрубної спільноти.
5. **Дементьева В. В. (Ярославль)**. Римская республика сквозь призму «социологии господства» Макса Вебера: современные исследования.

5–6 НОЯБРЯ — РАБОТА СЕКЦИЙ

Секция: КАМЕННЫЙ И БРОНЗОВЫЙ ВЕК

аудитория V–52

Руководители секции: доктор исторических наук **В. В. Отрощенко**
кандидат исторических наук **С. И. Берестнев**
Секретарь секции: кандидат исторических наук **И. А. Снижко**

- Снижко И. А.** (Харків). Історія дослідження утилізації мисливської здобичі в пізньому палеоліті.
- Смольянинов Р. В., Ивашов М. В.** (Липецк). Неолитическая керамика с накольчатим орнаментом Верхнего Дона.
- Берестнев С. И.** (Харьков). О населении восточнoукраинской лесостепи в эпоху палеометалла (по материалам погребений).
- Тесленко Д. Л.** (Днепропетровск). Постмарипольские погребения в каменных гробницах.
- Литвиненко Р. О.** (Донецьк). Західна периферія бабинського осередку культуuroгенези.
- Сергеева М. С.** (Киев). Антропологические персонажи в искусстве населения Восточноевропейской степи эпохи бронзы.
- Горбов В. Н.** (Донецк). Срубные памятники Северо-Восточного Приазовья.
- Буйнов Ю. В.** (Харьков). Древнебалтские гидронимы на территории Левобережной Лесостепной Украины и их археологическая интерпретация.
- Титова О. М., Кепін Д. В.** (Київ). Використання етнографічних моделей при побудові музейної експозиції з історії первісного суспільства.
- Кепін Д. В.** (Київ). Музеєфікація пам'яток первісної археології як технологічний процес.

Секция: РАННИЙ ЖЕЛЕЗНЫЙ ВЕК

аудитория V–56

Руководители секции: доктор исторических наук, профессор **Б. А. Шрамко**
кандидат исторических наук **С. С. Бессонова**
кандидат исторических наук, доцент **Ю. В. Буйнов**
Секретарь секции: кандидат исторических наук **И. Б. Шрамко**

- Ключева Т. Н.** (Луганск). Исследование памятников киммерийского времени на территории Луганщины.
- Вальчак С. Б.** (Москва). Некоторые особенности наконечников стрел предскифского периода.
- Тарасова Н. В.** (Москва). Височные подвески — «бараньи рожки» предскифского периода.
- Болтрик Ю. В., Фиалко Е. Е.** (Киев). О колесничной упряжи у скифов.
- Шрамко Б. А.** (Харьков). Особенности развития древней техники обработки земли в Восточной Европе.
- Усанов С. А.** (Харьков). К вопросу о развитии кузнечного ремесла среди племен и греческих полисов Северного Причерноморья.
- Бессонова С. С.** (Киев). Находки античной керамики с граффити в скифских курганных погребениях.
- Бабенко Л. І.** (Харків). Хронологія поховань пісочинського курганного могильника.
- Безматерных А. Е.** (Воронеж). Сравнительный анализ состава греческой амфорной тары в курганах Лесостепного Дона и Лесостепного Левобережья Днепра.
- Гречко Д. С.** (Харків). Нові античні матеріали III–II ст. до н. е. з поселень Харківщини.
- Задников С. А.** (Харьков). К вопросу о развитии античного импорта в Лесостепи (по материалам новых исследований Бельского городища).
- Шрамко И. Б.** (Харьков). Об одном типе жилищ скифского времени в Днепропетровской Лесостепи.
- Белозор В. П.** (Киев). О некоторых итогах исследований зольников Бельского городища.
- Буйнов Ю. В.** (Харьков), **Шевченко В. Б.** (Филадельфия, США). Новые данные о погребально-поминальной обрядности у племен северодонецкой группы памятников скифского периода.

- Скорый С.** (*Киев*), **Хохоровски Я.** (*Краков*). Оружие из Большого Рыжановского кургана.
- Ворошилов А. Н.** (*Воронеж*). Копья в системе вооружения населения Среднего Дона в скифское время (VI—начало III вв. до н. э.).
- Прокопенко Ю. А.** (*Ставрополь*). Налобные, нащечные и нагрудные пластины конского убора из памятников Северного Кавказа V—начала II вв. до н. э. и их аналоги в комплексах Северного Причерноморья.
- Краснова Т. Н.** (*Харьков*). Актуальные вопросы полевой консервации изделий из керамики.

Секция: АНТИЧНАЯ ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

аудитория V—53

Руководители секции: доктор исторических наук, профессор **В. И. Кадеев**
 доктор исторических наук, профессор **В. В. Дементьева**
 доктор исторических наук **А. А. Масленников**

Секретарь секции: кандидат исторических наук **С. Д. Литовченко**

- Селиванова Л. Л.** (*Москва*). «Златотронная Гера». Формирование олимпийского пантеона.
- Филиппов А. М.** (*Харьков*). О роли наёмничества в политической истории Спарты конца V в. до н. э.
- Нефедов К. Ю.** (*Харьков*). К вопросу о коронации Антигона Одноглазого.
- Литовченко С. Д.** (*Харьков*). Армянский поход Гнея Помпея.
- Гарбарь Е. В.** (*Донецк*). Цицерон и Помпей: две точки зрения на римскую армию.
- Акимов А. Б.** (*Харьков*). О вольноотпущенниках в римской Дакии.
- Бандровський О. Г.** (*Львів*). Маркоманські війни і характер зовнішньої політики Римської імперії в II ст. н. е.
- Сергеев И. П.** (*Харьков*). Всадничество в политической жизни Римской империи периода кризиса III века.
- Зубарь В. М.** (*Киев*). По поводу некоторых особенностей религиозного мировоззрения жителей Херсонеса Таврического.
- Ручинская О. А.** (*Харьков*). О системе ценностей в гражданских коллективах античных городов Северного Причерноморья.
- Шевченко Т. М.** (*Київ*). Питання виділення культурв родинного характеру в античному Херсонесі.
- Габелко О. Л.** (*Казань*). Договор Фарнака Понтийского с Херсонесом: обстоятельства заключения и датировка (взгляд со стороны).
- Ильина О. М.** (*Харьков*). Культ Великого бога в западнопонтийских полисах в I в. до н. э.—III в. н. э.
- Смирнова И. Е.** (*Донецк*). Гражданские общины в Боспорском царстве в I—середине III вв. н. э.
- Зубарев В. Г.** (*Тула*). Европейский Боспор во II—V вв. н. э. (археология и опыт исторической реконструкции).
- Масленников А. А.** (*Москва*). Системный кризис III в. н. э. на Боспоре и крах античного военного искусства.
- Бутягин А. М.** (*Санкт-Петербург*). К вопросу о времени разрушения античного Мирмекия.
- Былкова В. П.** (*Херсон*). Белозерское поселение в контексте синхронных памятников.
- Болгов Н. Н.** (*Белгород*). О сирийских культурных влияниях в позднеантичном Северном Причерноморье.
- Чиглинец Е. А.** (*Казань*). Гай Цильний Меценат и меценатство: античные истоки позднейшего социокультурного феномена.
- Красюк Е. С.** (*Донецк*). Вклад Общества дилетантов в становление античной археологии в Англии в эпоху Просвещения.
- Мартемьянова Н. С., Мартемьянов А. П.** (*Харьков*). Античные сюжеты в художественной культуре Болгарии второй половины XX в.
- Туманс Х.** (*Рига*). Концепция преподавания истории древнего мира в средней школе Латвии.

Секция: ВИЗАНТИЯ. КОЧЕВНИКИ. СЛАВЯНЕ

аудитория II-49

Руководители секции: доктор исторических наук, профессор **С. Б. Сорочан**,
доктор исторических наук, профессор **В. К. Михеев**,
доктор исторических наук, профессор **Ю. М. Могаричев**
Секретарь секции: **А. Н. Домановский**

- Заморяхин А. В.** (*Пермь*). Проблемы ранней церковной истории Готии в дореволюционной отечественной историографии.
- Домановский А. Н.** (*Харьков*). Об отношении к ростовщичеству в раннесредневековой Византии.
- Алексеев Н. А.** (*Севастополь*). Патер полиса Херсона и его роль в имперской администрации в Таврике.
- Бардола К. Ю.** (*Харьков*). Была ли в Византии VI–IX вв. «секретная служба»?
- Сорочан С. Б.** (*Харьков*). Общественные афедроны в ранневизантийском Херсоне.
- Фомин М. В.** (*Харьков*). О раннехристианском некрополе и монастыре Богородицы Влахернской в окрестностях Херсонеса.
- Гринченко А. В.** (*Харьков*). Херсонесские стациональные шествия как особенность византийского богослужения.
- Могаричев Ю. М.** (*Симферополь*). Тепе-керменский «храм с баптистерием» и проблемы хронологии и интерпретации пещерных церквей Крыма.
- Любичев М. В.** (*Харьков*). Поселения черняховской культуры Шлях и Халимоновка (Восточная Украина).
- Медведев А. П.** (*Воронеж*). Об этнокультурной принадлежности памятников гуннского времени на Верхнем Дону.
- Горбаненко С. А.** (*Київ*). З приводу використання різних типів знарядь для обробітку ґрунту (на прикладі матеріалів останньої чверті I тис. н. е.).
- Скирда В. В.** (*Харків*). Нові дослідження на Донецькому городищі.
- Колода В. В., Фоменко Г. Н.** (*Харьков*). Остеологические материалы из славянских жилищ на городище Мохнач.
- Аксенов В. С.** (*Харьков*). Бронзовые зеркала из грунтовых могильников салтовской культуры бассейна Северского Донца.
- Хоружая М. В., Аксенов В. С.** (*Харьков*). Семантика жилого пространства в катакомбе № 72 Верхне-Салтовского могильника.
- Майко В. В.** (*Симферополь*). К вопросу о рунических и тамгообразных знаках тюрко-болгар таврики VIII–X вв.
- Тортика А. А.** (*Харьков*). Река «Буртас» средневековых восточных авторов: проблема локализации и идентификации.
- Дьячков С. В.** (*Харьков*). Башня № 8 консульского замка генуэзской крепости Чембало.
- Гинькут Н. В.** (*Севастополь*). Византийские поливные чаши с монограммами из раскопок крепости Чембало.
- Савченко С. В.** (*Львів*). Давньоруська християнська спадщина в католицькій полемічній літературі кінця XVI–XVII століття: загальна характеристика.
- Белик Ю. Л.** (*Керчь*). Фортификационные особенности Еникале.

Секция: ИСТОРИЯ ГОРОДА ХАРЬКОВА И СЛОБОДСКОЙ УКРАИНЫ

аудитория V–58

Руководители секции: кандидат исторических наук, профессор **С. И. Посохов**
доктор исторических наук, профессор **К. М. Ячменихин**
кандидат исторических наук, профессор **С. М. Куделко**

Секретарь секции: **Ю. А. Жукова**

- Аксёнова Н. В.** (Харків). До питання про вживання термінів «Слобожанщина» і «Слобідська Україна».
- Голубева І. В.** (Харків). Періодизація археологічних досліджень пам'яток козацької доби на Харківщині.
- Дедурін Г. Г.** (Харків). Висвітлення національної політики Польщі щодо Західної Білорусі у 1926–1927 роках на сторінках харківської преси.
- Жукова Ю. А.** (Харьков). Основание Харьковского университета в постсоветской историографии.
- Зайцев Б. П., Мигаль Б. К.** (Харків). Забуті і викреслені з історії імена.
- Кашаба О. Ю.** (Харків). Підготовка вчителів-краєзнавців у 20-х рр. ХХ ст. в УСРР.
- Коврижных А. С.** (Харьков). Вклад харьковского духовенства в развитие нумизматики во второй половине XIX—начале XX вв. (К 200-летию со дня рождения архиепископа Филарета).
- Колеватов О. О.** (Чернігов). Розвиток торгівлі в Слобідсько-Українських військових поселеннях до їх реорганізації в 30-х рр. ХІХ ст.
- Куделко С. М.** (Харьков). Сколько лет Харьковскому национальному университету им. В. Н. Каразина?
- Марков О. В.** (Харків). Перші приватні установи комерційного кредиту в м. Харкові.
- Маслійчук В. Л.** (Харків). Основні питання у висвітленні історії Балаклійського полку (1669–1677 рр.).
- Маслюченко С. В.** (Харьков). Новые факты в истории заселения Слободской Украины (по этнографическим материалам Харьковской области).
- Мозговський М. В.** (Харків). Наукова генетика — жертва тоталітарного режиму у повоєнний період в Україні (1946–1953 рр.).
- Острон И. И.** (Харьков). Изучение Слободской Украины учеными Харьковского университета в начале XX века.
- Наумов С. О.** (Харків). Харківська організація УСДРП у роки Першої світової війни.
- Павлова О. Г.** (Харків). Роль Харківського художньо-промислового музею у розвитку мистецтва в кінці ХІХ—початку ХХ ст.
- Посохова Л. Ю.** (Харків). З історії шлюбів священників Слобідської України ХVІІІ ст.
- Скирда І. М.** (Харків). Внесок Харківського Попереднього комітету в підготовку ХІІ Археологічного з'їзду.
- Філіппенко Р. І.** (Харьков). До питання дослідження Є. К. Редіним історії Харківського університету.
- Фролов С. В.** (Харків). Исторична наука у м. Харкові (1945–1955 рр.).
- Хвостенко О. Н.** (Краснодар). Україна в историко-литературной деятельности Прокофия Петровича Короленко.
- Шаманаев А. В.** (Екатеринбург). Представители Одесского общества истории и древностей на ХІІ Археологическом съезде в Харькове.
- Шульга И. И.** (Саратов). Эльтонские чумаки.
- Эпштейн А. И.** (Харьков). Харьков — любимый город (краеведческие этюды).
- Яценко В. Б.** (Харків). Російська імперська інтеграційна політика і слобідське козацтво в ХVІІІ ст.: етапи та перебіг.
- Ячменихин К. М.** (Чернигов). Слободско-украинские военные поселения в первой половине XIX в.

6 НОЯБРЯ

ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ

13³⁰–14³⁰

1. Отчет руководителей секций. Подведение итогов работы секций (аудитория V–58).

могильників с захороненнями індивидов, польуючихся високою степеню уваження колектива. А появлення гробниц как составляющей погребального ритуала является, таким образом, не результа-

том механических межплеменных контактов, в том числе и на семейно-брачном уровне, а целенаправленным заимствованием социально-престижного стандарта из инокультурной среды.

Литвиненко Р. О. (Донецьк)

ЗАХІДНА ПЕРИФЕРІЯ БАБИНЬСЬКОГО ОСЕРЕДКУ КУЛЬТУРОГЕНЕЗИ

Раніше вже було проведено дослідження по обґрунтуванню та визначенню кордонів первинного осередку культуuroгенези пам'яток типу Бабине III. В основу його було покладено методику кореляції даних картографії найдавніших поховальних комплексів, розподілених на групи, у залежності від категорій датуючих речей: гачкових пряжок, кільцевих медальйонів («пряжок»), точильних брусків, випростувачів древків стріл, сагайдачних наборів, ріжкового і бородавчастого намиста. Отримані результати дозволили досить впевнено і чітко окреслити область початкового формування культурного феномену Бабине в регіоні між Сіверським Дінцем, Дніпром і Азовським морем (Литвиненко, 1996; 2001). Однак виділення первинного осередку бабинської культури (БК) водночас ставить питання про його оточення або периферію, а надалі про характер змін в самому вогнищі культуuroгенези, сутності процесів та напрямках його розширення до тих максимальних кордонів від Нижньої Волги до низьзя Дунаю, що відомі нам зараз. Східний вектор динаміки бабинської ойкумени певною мірою вже окреслений у ряді робіт (Шарафутдинова Э., 1996; Литвиненко, 1996; 1998; Отрошенко, 2001). Почало вимальовуватися й оточення БК у басейні Середньої Донщини, Доно-Волзькому межиріччя та Степовому Передкавказзі (Кияшко А., 2004; Литвиненко, 1999; 2000; 2002; Мимоход, 2002; 2004; Шарафутдинова Э., 2001).

Що ж стосується західної периферії первинного осередку БК, то вона до недавнього була майже незрозумілою. Як простежується в самому осередку культуuroгенези БК, а також в паралельних йому утвореннях на сході, культури перехідного від середньої до пізньої бронзи періоду, поряд з новаціями, зберігають у собі наочний спадок попередньої катакомбної доби, враховуючи її локальні особливості: *дніпро-донська БК* — правобережної середньодонської та пізньодонецької (бахмутський тип) катакомбних культур (КК), *лолинська культурна група* — східноманицької (можливо й батуринської) катакомбної, *киволюкська культурна група* — лівобережної середньодонської та волго-донської КК (Кияшко А., 2004; Литвиненко, 2002а; Мимоход, 2002; 2004). За логікою, у чомусь схожа ситуація могла б очікуватися і на захід від області первинного осередку БК, де в пізньокатакомбний час була розповсюджена своєрідна інгульська (дніпро-азовська) КК.

Свого часу С. Ж. Пустоваловим було проведено роботу по уточненню (деталізації) періодизації катакомбних пам'яток Степової Наддніпрянщини, у результаті якої було намічено виділення «особливої хронологічної групи», яка на підставі курганної стратиграфії змінювала в часі типові пізні комплекси інгульської КК, позначені катакомбами з круглими шахтами, овальними та квасолеподібними камерами і випростаним положенням померлих. Виокремлена група, з одного боку, зберігала традиції передуючої інгульської КК (головним чином, у типі поховальних конструкцій і керамічному наборі), а з іншого, набувала змін, що характеризуватимуть наступну пізньобронзову добу (особливості трупопокладення). Перелічені обставини дозволили датувати виділену групу пам'яток безпосередньо «передбагатоваляковим часом» і поставити питання про формування КБК Степової Наддніпрянщини на місцевому катакомбному підґрунті за умов притоку сюди «чужорідних етнічних елементів» (Пустовалов, 1979). Об'єктивність наведених спостережень підтверджується тим, що аналогічна нижньодніпровській послідовність груп катакомбних пам'яток зафіксована також для регіонів Степового Криму, де дослідники виділяють після горизонту випростаних катакомбників пам'ятки перехідного від КК до КБК періоду (Нечитайло, 1984; Тоцев, 1990; Отрошенко, 2001).

Саме на горизонт цих «перехідних» пам'яток ми звернули особливу увагу в пошуках на заході хронологічного відповідника найдавнішій БК, яка склалась у своєму первинному осередку — Донецько-Дніпро-Азовському. Перше, що давало підстави для співвіднесення в часі цих двох культурних груп, була їх тотожна, а саме більш пізня (безпосередньо перекиваюча), стратиграфічна позиція в курганах по відношенню до інгульських катакомб з випростаними кістяками. Другим, нехай посереднім, фактором на користь синхронності ранньобабинських і пережитково-катакомбних інгульських старожитностей є їхнє просторове неспівпадіння, а разом з тим межування в районах Нижньої Наддніпрянщини. Збільшення джерельної бази дозволило не тільки кількісно наповнити групу перехідних постінгульських пам'яток, а й об'єктивно розширити її ареал, який тепер, крім Нижньої Наддніпрянщини та Криму, охоплює також степове Дніпро-Дністровське межиріччя. Доповнюючи вищенаведені характеристики цих комплексів, зазначимо, що: 1) крім типових

«інгульських» поховальних споруд, серед них зустрічаються і модифіковані катакомби, у яких зберігаються круглі шахти, а також конструкції, наближені до підбоїв; 2) інгумації характеризуються право- і більше лівобічними позами з підведеними до обличчя руками, частим положенням небіжчика спиною до входу; 3) в орієнтації вагомим є західний сектор, значущість якого, крім статистики, підтверджується намаганням забезпечити його навіть в супереч нормам розташування тіла в камері катакомби (скажімо, ногами до входу); 4) випадки супроводу померлих похідними від інгульських та новими керамічними формами є порівняно рідкісними на фоні значної кількості безкерамічних та взагалі безінвентарних комплексів. Особливе значення в дослідженні цих пам'яток мають катакомби багатозаповненого використання — склепи, де можна простежити від двох до чотирьох послідовних актів поховань. З одного боку, вони засвідчують генетичну спадкоємність з інгульською КК не тільки комплексів перехідного етапу, а й похідних від них бабинських (*дніпро-дністровських*). З другого — вони показують тривалість у часі цього процесу, його поетапність і демонструють певний хронологічний розрив між інгульською КК і місцевою БК (пізньою у своїй масі), заповнений пам'ятками періоду трансформації, які й є одночасними ранньобабинським східних територій.

У пошуках причин тих змін, що охопили інгульську КК, звернемо увагу на характер і напрямок трансформації її поховального обряду: перехід до зібраного, у більшості лівобічного положення небіжчиків з адоративною позицією рук, виражений західний сектор орієнтації, часта безінвентарність могил. Але ж ці ознаки є визначальними для найдавніших пам'яток *дніпро-донської БК* (її чоловічої обрядової групи). І такі аналогії не здаватимуться випадковими, коли взяти до уваги, що наприкінці раннього етапу *дніпро-донської БК* чітко простежується її виплеск

на захід, у степ Правобережної України, де з'являються не чисельні, але виразні комплекси поховань чоловіків-воєнків (часто в кам'яних скринях, з керамічними корчами, дерев'яними чашами та кільцевими «пряжками»), що розташувалися ланцюжком вздовж чорноморського узбережжя від Інгульця до Північно-Західного Причорномор'я. Очевидно, цим імпульсом ранньої *дніпро-донської БК* на захід і була викликана деструкція інгульської КК. Показово, що пережиточні постінгульські пам'ятки та успадковуюча їх *дніпро-дністровська БК* (з підбійними могилами, південно-східним сектором орієнтації небіжчиків та овальними дводірчастими «пряжками») у поховальному обряді демонструють майже повний занепад курганного будівництва, вкрай низький рівень соціальної диференціації, рідкість і невиразність т. зв. престижних комплексів (Отрощенко, 2001, с. 109–110), що може бути розцінене як ознаки соціокультурної стагнації або кризи. Доступні факти дозволяють, хоча й з великою обережністю, припускати сценарій, відповідно до якого розвинена потестарна структура інгульської КК з її виразною системою лідерства була суттєво підірвана чи навіть зруйнована носіями *дніпро-донської БК*. Такий сюжет не здаватиметься надуманим, якщо врахувати, що процес становлення та розповсюдження БК виступає як своєрідне відродження автохтонних ямних традицій, перерваних катакомбною добою (Братченко, 1995; Дергачев, 1986; Ковалева, 1987; 1997; Писларий, 1983; Тощев, 1982; Черняков, 1985; та ін.). Інгульська ж культура на фоні інших катакомбних утворень виглядає найбільш чужорідною, а тому процес її зміни та його наслідки мали свої особливості. Зокрема, цей потужний чужорідний субстрат так і не дозволив відновитися ямним традиціям у тій мірі, як це простежується для Дністровсько-Прутського, Дніпро-Донського (*бабинські культурні групи*) та Доно-Волзького (*криволукська культурна група*) регіонів.

Отрощенко В. В. (Київ)

СЮЖЕТ ДВОБОЮ У ЗНАКОВІЙ СИСТЕМІ ЗРУБНОЇ СПІЛЬНОТИ

Вивчення знакової системи зрубної спільноти, що активізувалося впродовж останніх років, дає нові сюжетні лінії, варті найпильнішої уваги. Динамічне зображення людини з сокирою поряд з колесом було знайдено на поселенні Безіменне II у Надазов'ї (Горбов, Мимоход, 1999). Фрагментарність цього сюжету на уламку стінки посудини дозволяє нам лише робити припущення, що тут могло бути зображення двобою чи ще ширшої батальної сцени. Проте ця знахідка змушує нас придивитися уважніше до знакових композицій на інших горщиках, позначених елементами динаміки.

З огляду на обставини, зазначені вище, нашу увагу привернула багатофігурна композиція на стінці слоїка, виявленого під час розкопок поселення зрубної спільноти Таранцеве II на Харківщині (розкопки В. І. Берестнева 1978 року, шифр 1416/І). Замальовка цієї композиції прикрасила обкладинку монографії С. І. Берестнева «Востоchnоукраинская лесостепь в эпоху средней и поздней бронзы» (Харьков, 2001), а фото слоїка відтворено на заставці до розділу 5 цієї ж книги. Висловлюю С. І. Берестневу подяку за люб'язно надану авторові розгортку зображення з Таранцевого II.

СОДЕРЖАНИЕ

ПРОГРАММА международной научной конференции «Проблемы истории и археологии Украины»	5
--	---

КАМЕННЫЙ И БРОНЗОВЫЙ ВЕК

<i>Сніжко І. А. (Харків)</i> . Історія дослідження утилізації мисливської здобичі в пізньому палеоліті	11
<i>Смольянинов Р. В., Ивашов М. В. (Липецк)</i> . Неолитическая керамика с накольчатым орнаментом Верхнего Дона	12
<i>Берестнев С. И. (Харьков)</i> . О населении восточнoукраинской лесостепи в эпоху палеометалла (по материалам погребений)	13
<i>Тесленко Д. Л. (Днепропетровск)</i> . Постмариупольские погребения в каменных гробницах	14
<i>Литвиненко Р. О. (Донецьк)</i> . Західна периферія бабинського осередку культурогенези	16
<i>Отрощенко В. В. (Київ)</i> . Сюжет двоюбу у знаковій системі зрубної спільноти	17
<i>Сергеева М. С. (Киев)</i> . Антропологические персонажи в искусстве населения Восточноевропейской степи эпохи бронзы	18
<i>Буйнов Ю. В. (Харьков)</i> . Древнебалтские гидронимы на территории Левобережной Лесостепной Украины и их археологическая интерпретация	19
<i>Титова О. М., Кепін Д. В. (Київ)</i> . Використання етнографічних моделей при побудові музейної експозиції з історії первісного суспільства	20
<i>Кепін Д. В. (Київ)</i> . Музеефікація пам'яток первісної археології як технологічний процес	22

РАННИЙ ЖЕЛЕЗНЫЙ ВЕК

<i>Вальчак С. Б. (Москва)</i> . Некоторые особенности наконечников стрел предскифского периода	23
<i>Тарасова Н. В. (Москва)</i> . Височные подвески — «бараньи рожки» предскифского периода	24
<i>Болтрик Ю. В., Фиалко Е. Е. (Киев)</i> . О колесничной упряжи у скифов	25
<i>Шрамко Б. А. (Харьков)</i> . Особенности развития древней техники обработки земли в Восточной Европе	26
<i>Усанов С. А. (Харьков)</i> . К вопросу о развитии кузнечного ремесла среди племен и греческих полисов Северного Причерноморья	27
<i>Бессонова С. С. (Киев)</i> . Находки античной керамики с граффити в скифских курганных погребениях	28
<i>Бабенко Л. І. (Харків)</i> . Хронологія поховань пісочинського курганного могильника	29
<i>Безматерных А. Е. (Воронеж)</i> . Сравнительный анализ состава греческой амфорной тары в курганах Лесостепного Дона и Лесостепного Левобережья Днепра	30
<i>Гречко Д. С. (Харків)</i> . Нові античні матеріали III–II ст. до н. е. з поселень Харківщини	32
<i>Задников С. А. (Харьков)</i> . К вопросу о развитии античного импорта в Лесостепи (по материалам новых исследований Бельского городища)	33
<i>Шрамко И. Б. (Харьков)</i> . Об одном типе жилищ скифского времени в Днепропровской Лесостепи	34
<i>Буйнов Ю. В. (Харьков), Шевченко В. Б. (Филадельфия, США)</i> . Новые данные о погребально-поминальной обрядности у племен северодонецкой группы памятников скифского периода	35
<i>Скорый С. (Киев), Хохоровски Я. (Краков)</i> . Оружие из Большого Рыжановского кургана	36
<i>Ворошилов А. Н. (Воронеж)</i> . Копья в системе вооружения населения Среднего Дона в скифское время (VI–начало III вв. до н. э.)	37

<i>Прокопенко Ю. А. (Ставрополь)</i> . Налобные, нащечные и нагрудные пластины конского убора из памятников Северного Кавказа V–начала II вв. до н. э. и их аналоги в комплексах Северного Причерноморья	38
<i>Краснова Т. Н. (Харьков)</i> . Актуальные вопросы полевой консервации изделий из керамики	40

АНТИЧНАЯ ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

<i>Селиванова Л. Л. (Москва)</i> . «Златотронная Гера». Формирование олимпийского пантеона	42
<i>Филиппов А. М. (Харьков)</i> . О роли наёмничества в политической истории Спарты конца V в. до н. э.	43
<i>Нефедов К. Ю. (Харьков)</i> . К вопросу о коронации Антигона Одноглазого	44
<i>Литовченко С. Д. (Харьков)</i> . Армянский поход Гнея Помпея	45
<i>Гарбарь Е. В. (Донецк)</i> . Цицерон и Помпей: две точки зрения на римскую армию	46
<i>Акимов А. Б. (Харьков)</i> . О вольноотпущенниках в римской Дакии	47
<i>Бандровський О. Г. (Львів)</i> . Маркоманські війни і характер зовнішньої політики Римської імперії в II ст. н. е.	48
<i>Сергеев И. П. (Харьков)</i> . Всадничество в политической жизни Римской империи периода кризиса III века	50
<i>Зубарь В. М. (Киев)</i> . По поводу некоторых особенностей религиозного мировоззрения жителей Херсонеса Таврического	50
<i>Ручинская О. А. (Харьков)</i> . О системе ценностей в гражданских коллективах античных городов Северного Причерноморья	52
<i>Шевченко Т. М. (Київ)</i> . Питання виділення культів родинного характеру в античному Херсонесі	53
<i>Габелко О. Л. (Казань)</i> . Договор Фарнака Понтийского с Херсонесом: обстоятельства заключения и датировка (взгляд со стороны)	54
<i>Зубарев В. Г. (Тула)</i> . Европейский Боспор во II–V вв. н. э. (археология и опыт исторической реконструкции)	55
<i>Масленников А. А. (Москва)</i> . Системный кризис III в. н. э. на Боспоре и крах античного военного искусства	56
<i>Бутягин А. М. (Санкт-Петербург)</i> . К вопросу о времени разрушения античного Мирмекия	59
<i>Былкова В. П. (Херсон)</i> . Белозерское поселение в контексте синхронных памятников	60
<i>Болгов Н. Н. (Белгород)</i> . О сирийских культурных влияниях в позднеантичном Северном Причерноморье	61
<i>Чиглинецев Е. А. (Казань)</i> . Гай Цильний Меценат и меценатство: античные истоки позднейшего социокультурного феномена	62
<i>Дементьева В. В. (Ярославль)</i> . Римская республика сквозь призму «социологии господства» Макса Вебера: современные исследования	63
<i>Мартемьянова Н. С., Мартемьянов А. П. (Харьков)</i> . Античные сюжеты в художественной культуре Болгарии второй половины XX в.	64
<i>Туманс Х. (Рига)</i> . Концепция преподавания истории древнего мира в средней школе Латвии	65

ВИЗАНТИЯ. КОЧЕВНИКИ. СЛАВЯНЕ

<i>Заморяхин А. В. (Пермь)</i> . Проблемы ранней церковной истории Готии в дореволюционной отечественной историографии	68
<i>Домановский А. Н. (Харьков)</i> . Об отношении к ростовщичеству в раннесредневековой Византии	69
<i>Алексеенко Н. А. (Севастополь)</i> . Патер Полиса Херсона и его роль в имперской администрации в Таврике	70
<i>Бардола К. Ю. (Харьков)</i> . Была ли в Византии VI–IX вв. «секретная служба»?	71
<i>Сорочан С. Б. (Харьков)</i> . Общественные афедроны в ранневизантийском Херсоне	73
<i>Фомин М. В. (Харьков)</i> . О раннехристианском некрополе и монастыре Богородицы Влахернской в окрестностях Херсонеса	74
<i>Гринченко А. В. (Харьков)</i> . Херсонесские стациональные шествия как особенность византийского богослужения	75

<i>Могаричев Ю. М. (Симферополь). Тепе-керменский «храм с баптистерием» и проблемы хронологии и интерпретации пещерных церквей Крыма</i>	77
<i>Любичев М. В. (Харьков). Поселения черняховской культуры Шлях и Халимоновка (Восточная Украина)</i>	78
<i>Медведев А. П. (Воронеж). Об этнокультурной принадлежности памятников гуннского времени на Верхнем Дону</i>	79
<i>Горбаненко С. А. (Київ). З приводу використання різних типів знарядь для обробітку ґрунту (на прикладі матеріалів останньої чверті I тис. н. е.)</i>	80
<i>Скирда В. В. (Харків). Нові дослідження на Донецькому городищі</i>	81
<i>Колода В. В., Фоменко Г. Н. (Харьков). Остеологические материалы из славянских жилищ на городище Мохнач</i>	82
<i>Аксенов В. С. (Харьков). Бронзовые зеркала из грунтовых могильников салтовской культуры бассейна Северского Донца</i>	84
<i>Хоружая М. В., Аксенов В. С. (Харьков). Семантика жилого пространства в катакомбе № 72 Верхне-Салтовского могильника</i>	85
<i>Майко В. В. (Симферополь). К вопросу о рунических и тамгообразных знаках тюрко-болгар Таврики VIII–X вв.</i>	86
<i>Тортика А. А. (Харьков). Река Буртас средневековых восточных авторов: проблема локализации и идентификации</i>	88
<i>Дьячков С. В. (Харьков). Башня № 8 консульского замка генуэзской крепости Чембало</i>	89
<i>Гинькут Н. В. (Севастополь). Византийские поливные чаши с монограммами из раскопок крепости Чембало</i>	90
<i>Савченко С. В. (Львів). Давньоруська християнська спадщина в католицькій полемічній літературі кінця XVI–XVII століття: загальна характеристика</i>	91
<i>Белик Ю. Л. (Керчь). Фортификационные особенности Еникале</i>	92

ИСТОРИЯ ГОРОДА ХАРЬКОВА И СЛОБОДСКОЙ УКРАИНЫ

<i>Аксёнова Н. В. (Харків). До питання про вживання термінів «Слобожанщина» і «Слобідська Україна»</i>	94
<i>Голубева І. В. (Харків). Періодизація археологічних досліджень пам'яток козацької доби на Харківщині</i>	95
<i>Дедурін Г. Г. (Харків). Висвітлення національної політики Польщі щодо Західної Білорусі у 1926–1927 роках на сторінках харківської преси</i>	96
<i>Жукова Ю. А. (Харьков). Основание Харьковского университета в постсоветской историографии</i>	97
<i>Зайцев Б. П., Мигаль Б. К. (Харків). Забуті і викреслені з історії імена</i>	98
<i>Кашаба О. Ю. (Харків). Підготовка вчителів-краєзнавців у 20-х р. ХХ ст. в УСРР</i>	99
<i>Коврижных А. С. (Харьков). Вклад харьковского духовенства в развитие нумизматики во второй половине XIX–начале XX вв. (К 200-летию со дня рождения архиепископа Филарета)</i>	101
<i>Колеватов О. О. (Чернігов). Развитие торговли в Слобідсько-Українських військових поселеннях до їх реорганізації в 30-х рр. XIX ст.</i>	102
<i>Куделко С. М. (Харьков). Сколько лет Харьковскому национальному университету им. В. Н. Каразина?</i>	103
<i>Марков О. В. (Харків). Перші приватні установи комерційного кредиту в м. Харкові</i>	104
<i>Маслійчук В. Л. (Харків). Основні питання у висвітленні історії Балаклійського полку (1669–1677 рр.)</i>	105
<i>Маслюченко С. В. (Харьков). Новые факты в истории заселения Слободской Украины (по этнографическим материалам Харьковской области)</i>	106
<i>Мозговський М. В. (Харків). Наукова генетика — жертва тоталітарного режиму у повоєнний період в Україні (1946–1953 рр.)</i>	107
<i>Острон И. И. (Харьков). Изучение Слободской Украины учеными Харьковского университета в начале XX века</i>	108
<i>Наумов С. О. (Харків). Харківська організація УСДРП у роки Першої світової війни</i>	109
<i>Павлова О. Г. (Харків). Роль Харківського художньо-промислового музею в розвитку мистецтва в кінці XIX–початку ХХ ст.</i>	110

<i>Посохова Л. Ю. (Харків). З історії шлюбів священників Слобідської України XVIII ст.</i>	111
<i>Скирда І. М. (Харків). Внесок Харківського Попереднього комітету в підготовку XII Археологічного з'їзду</i>	113
<i>Філіппенко Р. І. (Харьков). До питання дослідження Є. К. Редіним історії Харківського університету</i>	114
<i>Фролов С. В. (Харків). Історична наука в м. Харкові (1945–1955 рр.)</i>	115
<i>Хвостенко О. Н. (Краснодар). Украина в историко-литературной деятельности Прокофия Петровича Короленко</i>	116
<i>Шаманаев А. В. (Екатеринбург). Представители Одесского общества истории и древностей на XII Археологическом съезде в Харькове</i>	117
<i>Шульга И. И. (Саратов). Эльтонские чумаки</i>	118
<i>Эпштейн А. И. (Харьков). Харьков — любимый город (краеведческие этюды)</i>	120
<i>Яценко В. Б. (Харків). Російська імперська інтеграційна політика і слобідське козацтво в XVIII ст.: етапи та перебіг</i>	121
<i>Ячменихин К. М. (Чернигов). Слободско-украинские военные поселения в первой половине XIX в.</i>	122

Наукове видання

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ

Матеріали V Міжнародної наукової конференції,
присвяченої 350-річчю м. Харкова
і 200-річчю Харківського національного університету
ім. В. Н. Каразіна
4–6 листопада 2004 року

Відповідальний за випуск *К. В. Новак*
Художній редактор *С. Е. Кулинич*
Комп'ютерна верстка *Ю. І. Цитковська*
Коректор *Н. С. Дорохіна*

Свідоцтво ДК № 457 від 22.05.2001

Підписано до друку 01.11.2004. Формат 60×84/8. Папір газетний. Друк офсетний.
Умов.-друк. арк. 14,8. Облік.-вид. арк. 14,5.
Наклад 300 прим.

Видавництво «Світ дитинства». вул. Руставелі, 4/20, м. Харків, Україна, 61050